

עֲרְבֵי פְסָחִים סְמוּךְ לַמִּנְחָה, לֹא
 יֵאָכַל אָדָם עַד שֶׁתִּחַשֵׁד.
 וְאָפְלוּ עָנִי שְׂבִי שְׂרָאֵל לֹא יֵאָכַל
 עַד שֶׁיִּסַּב.
 וְלֹא יִפְחָתוּ לוֹ מֵאַרְבָּעָה כּוֹסוֹת
 שֶׁל יַיִן, וְאָפְלוּ מִן הַתְּמָחִי:

בליל הסדר כולנו עניים כולנו בני חורין

פסחים י, א

לאחר שעסקה המשנה בהלכות חמץ ובקרבן הפסח, בפרק האחרון של מסכת פסחים היא פונה לדון בהלכות ליל הסדר.

המשנה דנה בשלושה חיובים ובהם הסיבה ושתיית ארבע כוסות. ברם, לשון המשנה מעוררת תמיהה – ההלכה עוסקת בחיוב העני במצוות שטרם נזכרו במפורש. לכאורה הייתה המשנה צריכה להתחיל בעצם החיובים להסב ולשתות ארבע כוסות, ורק אחר כך לציין כי חובה זו מוטלת גם על העניים. תחת זאת נראה כי המשנה הפכה את ה"נספח", את חיוב העני, לעיקר.

עוד קודם לדיון במבנה המפתיע של המשנה יש לברר את טעם חיוב העני במצוות ליל הסדר. כפי שרש"י מציין, העני שהמשנה מתייחסת אליו יכול להיות אפילו "עני שבעניים" האוכל מן התמחוי, קופת הציבור, ואין לו אפילו מזון לשתי סעודות. חיובו בעריכת סעודה גדולה אשר מסיבים בה כמנהג עשירים ומרבים בשתיית יין נראה מוזר. יתרה מזו, היה אפשר לחשוב שיש טעם לפגם שאדם החי מנדבות אחרים יערוך סעודה יקרה. נראה לי שהסיבה לחיוב חריג זה רמוזה בלשון שנקטה המשנה, "עני שבישראל". אמנם פירוש המשפט הוא "הכי עני שבישראל", אבל בד בבד הוא רומז למעמדו האמתי של העני, הוא אינו "סתם" עני אלא הוא אחד מישראל. שייכות זו כשהיא לעצמה מעניקה לו מעמד מכובד, בלי קשר למציאות הסוציו-אקונומית שלו, וממנה נובעת זכותו וחובתו להתנהג בחג החירות בעושר ובגדולה, "כל ישראל בני מלכים הם" (שבת יד, ד).

חיזוק לפרשנות זו נוכל למצוא במקור נוסף שהמונח "עני שבישראל" מופיע בו:

זֶה הַפֶּלֶל הַפֶּל לְפִי כְבוֹדוֹ.

אָמַר רַבִּי עֲקִיבָא, אֶפִּילוּ עֲנִיִּים שְׂפִי שְׂרָאֵל, רוֹאִין אוֹתָם כְּאִלוֹ הֵם בְּנֵי חוֹרֵין שְׂיָרְדוּ מִנְּקֻסֵיהֶם, שֶׁהֵם בְּנֵי אֲבָרָהֶם יִצְחָק וְיַעֲקֹב.

בבא קמא ח, ו

המשנה עוסקת בחובת הפיצוי המוטלת על מי שבייש אדם אחר. כנגד הדעה שסכום הפיצוי נקבע "לפי כבודו" של הנפגע, כלומר לפי מעמדו החברתי, רבי עקיבא קובע שאין להבדיל בין אדם לאדם. הוא מנמק זאת בכך שאפילו ל"עניים שבישראל", שמעמדם לכאורה נמוך, יש להתייחס כאל "בני חורין שירדו מנכסיהם". רבי עקיבא מלמד שגם עניים הם "בני חורין" ולפיכך הפגיעה בהם חמורה.

אם כן, האזכור של היות העני "בישראל", ההכרה בערכו האמתי, לא רק מסבירה את שייכותו להגיגת ליל הסדר אלא גם מבטאת יותר מכול את השמחה האמתית של הלילה הזה. איננו חוגגים מציאות חיצונית של עושר וכסף, אלא את המעמד המהותי והפנימי של כבוד האדם וחירותו.

נראה שישנו פירוש עמוק יותר למרכזיותה של דמות העני בדברי המשנה על ליל הסדר, והוא שהוביל את המשנה לפתוח את העיסוק בהלכות ליל הסדר בחיוב העני בהסיבה ובשתיית ארבע כוסות. בליל הסדר האדם מחויב לחוות בעצמו את סיפור יציאת מצרים "בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים" (פסחים י, ה).¹ יסוד מרכזי בחוויה של יציאת מצרים הוא המהפך, ההיחלצות מהשפלות ומהשעבוד, "הוציאנו מעבדות לחירות, מיגון לשמחה, ומאבל ליום טוב, ומאפלה לאור גדול, ומשעבוד לגאולה" (שם). מאותה סיבה ליל הסדר מתחיל ב"הא לחמא עניא", לחם של עוני, ובקריאה "עבדים היינו לפרעה ממצרים" ובו בלילה האדם הופך להיות בן חורין. המשנה הראשונה מדגישה את העני משום שבתחילת ליל הסדר על כל אחד ואחד בישראל לראות עצמו עני החי בעבדות ובשעבוד,² ורק כך יוכל לחוש את שמחת הגאולה בכל שנה ושנה מחדש.

¹ ראה בהמשך דיון על הבדלי נוסח שבין הדפוס לכתב יד של המשנה.

² בדרך דומה ראה את האפשרות שמעלה הגמרא כי רק את שתי הכוסות האחרונות יש לשתות בהסיבה "תרי כסי בתראי בעו הסיבה היא שעתה דקא הויא חירות, תרי כסי קמאי לא בעי הסיבה דאכתי עבדים היינו" (בבלי, פסחים קח ע"א).